श्रीमद्वग्भाटविरचिते अष्टाङ्गहृदये
कल्पसिद्धिस्थानम्
प्रथमोऽध्यायः

अथातो वमनकल्पं व्याख्यास्यामः
इति ह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः
अथ मदनकल्पः
वमने मदनं श्रेष्ठं त्रिवृन्मूलं विरेचने
नित्यमन्यस्य तु व्याधिविशेषेण विशिष्टता १
फलानि नातिपाण्डूनि न चातिहरितान्यपि
आदायाह्नि प्रशस्तर्क्षे मध्ये ग्रीष्मवसन्तयोः २
प्रमृज्य कुशमुत्तोल्यां क्षिप्त्वा वद्ध्वा प्रलेपयेत्
गोमयेनानु मुत्तोलद्यं धान्यमध्ये निधापयेत् ३
मृदुभूतानि मध्विष्टगन्धानि कुशवेष्टनात्
निष्कृष्टानि गतेऽष्टाहे शोषयेत्तान्यथातपे ४
तेषां ततः सुशुष्काणामुद्धृत्य फलपिप्पलद्यः
दधिमध्वाज्यपललैर्मृदित्वा शोषयेत्पुनः ५
ततः सुगुप्तं संस्थाप्य कार्यकाले प्रयोजयेत्
अथादाय ततो मात्रां जर्जरीकृत्य वासयेत् ६
शर्वरीं मधुयष्ट्या वा कोविदारस्य वा जले
कर्बुदारस्य बिम्ब्या वा नीपस्य विदुलस्य वा ७
शणपुष्प्याः सदापुष्प्याः प्रत्यक्पुष्प्युदकेऽथवा
ततः पिबेत्कषायं तं प्रातर्मृदितगालितम् ८
सूत्रोदितेन विधिना साधु तेन तथा वमेत्
श्लेष्मज्वरप्रतिश्यायगुल्मान्तर्विद्रधीषु च ९
प्रच्छर्दयेद्विशेषेण यावत्पित्तस्य दर्शनम्
फलपिप्पलिचूर्णं वा क्वाथेन स्वेन भावितम् १०
त्रिभागत्रिफलाचूर्णं कोविदारादिवारिणा
पिबेज्ज्वरारुचिष्ठेव ग्रन्थ्यपच्यर्बुदोदरी ११
पित्ते कफस्थानगते जीमूतादिजलेन तत्
हृद्दाहेऽधोस्रपित्ते च क्षीरं तत्पिप्पलीशृतम् १२

© 2003 Cosmic Software and Vedic Engineering. This text is made available exclusively for on-line use, and for printing individual copies for personal use. Distribution of hard copies, or distribution of electronic files via the internet is expressly prohibited. For licensing, and for an editable text version on CD-ROM, please contact cssetzer@yahoo.com.

क्षैरेयीं वा कफच्छर्दिप्रसेकतमकेषु तु
दध्युत्तरं वा दधि वा तच्छृतक्षीरसम्भवम् १३
फलादिक्वाथकल्काभ्यां सिद्धं तत्सिद्धदुग्धजम्
सर्पिः कफाभिभूतेऽग्नौ शुष्यद्देहे च वामनम् १४
स्वरसं फलमज्ज्ञो वा भल्लातकविधिश्रृतम्
आदर्वीलेपनात्सिद्धं लीढ्वा प्रच्छर्दयेत्सुखम् १५
तं लेहं भक्ष्यभोज्येषु तत्कषायांश्च योजयेत्
वत्सकादिप्रतीवापः कषायः फलमज्ञजः १६
निम्बार्कान्यतरक्वाथसमायुक्तो नियच्छति
बद्धमूलानपि व्याधीन् सर्वान् सन्तर्पणोद्भवान् १७
राठपुष्पफलश्लक्ष्णचूर्णैर्माल्यं सुरूक्षितम्
वमेन्मण्डरसादीनां तृप्तो जिघ्रन् सुखं सुखी १८
एवमेव फलाभावे कल्प्यं पुष्पं शलाटु वा
इति मदनकल्पः
अथ जीमूतकल्पः
जीमूताद्याश्च फलवत् जीमूतं तु विशेषतः १९
प्रयोक्तव्यं ज्वरश्वासकासहिध्मादिरोगिणाम्
पयः पुष्पेऽस्य निर्वृत्ते फले पेया पयस्कृता २०
लोमशे क्षीरसन्तानं दध्युत्तरमलोमशे
श्रृते पयसि दध्यम्लं जातं हरितपाण्डुके २१
आसुत्य वारुणीमण्डं पिबेन्मृदितगालितम्
कफादरोचके कासे पाण्डुत्वे राजयक्ष्मणि २२
इयं च कल्पना कार्या तुम्बीकोशातकीष्वपि
पर्यागतानां शुष्काणां फलानां वेणिजन्मनाम् २३
चूर्णस्य पयसा शुक्तिं वातपित्तार्दितः पिबेत्
द्वे वा त्रीण्यपि वाऽपोथ्य क्वाथे तिक्तोत्तमस्य वा २४
आरग्वधादिनवकादासुत्यान्यतमस्य वा
विमृद्य पूतं तं क्वाथं पित्तश्लेष्मज्वरी पिबेत् २५
जीमूतकल्कं चूर्णं या पिबेच्छीतेन वारिणा
ज्वरे पैत्ते कवोष्णेन कफवातात्कफादपि २६

इति जीमूतकल्पः
अथेक्ष्वाकुकल्पः
कासश्वासविषच्छर्दिज्वरार्ते कफकर्शिते
इक्ष्वाकुर्वमने शस्तः प्रताम्यति च मानवे २७
फलपुष्पविहीनस्य प्रवालैस्तस्य साधितम्
पित्तश्लेष्मज्वरे क्षीरं पित्तोद्रिक्ते प्रयोजयेत् २८
हृतमध्ये फले जीर्णे स्थितं क्षीरं यदा दधि
स्यात्तदा कफजे कासे श्वासे वम्यां च पाययेत् २९
मस्तुना वा फलान्मध्यं पाण्डुकुष्ठविषार्दितः
तेन तक्रं विपक्वं वा पिबेत्समधुसैन्धवम् ३०
भावयित्वाऽजदुग्धेन बीजं तेनैव वा पिबेत्
विषगुल्मोदरग्रन्थिगण्डेषु श्लीपदेषु च ३१
सक्तुभिर्वा पिबेन्मन्थं तुम्बीस्वरसभावितैः
कफोद्भवे ज्वरे कासे गलरोगेष्वरोचके ३२
गुल्मे ज्वरे प्रसक्ते च कल्कं मांसरसैः पिबेत्
नरः साधु वमत्येवं न च दौर्बल्यमश्नुते ३३
तुम्ब्याः फलरसैः शुष्कैः सपुष्पैरवचूर्णितम्
छर्दयेन्माल्यमाघ्राय गन्धसम्पत्सुखोचितः ३४
इतीक्ष्वाकुकल्पः
अथ धामार्गवकल्पः
कासगुल्मोदरगरे वाते श्लेष्माशयस्थिते
कफे च कण्ठवक्त्रस्थे कफसञ्चयजेषु च ३५
धामार्गवो गदेष्विष्टः स्थिरेषु च महत्सु च
जीवकर्षभकौ वीरा कपिकच्छूः शतावरी ३६
काकोली श्रावणी मेदा महामेदा मधूलिका
तद्रजोभिः पृथग्लेहा धामार्गवरजोन्विताः ३७
कासे हृदयदाहे च शस्ता मधुसिताद्रुताः
ते सुखाम्भोनुपानाः स्युः पित्तोष्मसहिते कफे ३८
धान्यतुम्बरुयूषेण कल्कस्तस्य विषापहः
बिम्ब्याः पुनर्नवाया वा कासमर्दस्य वा रसे ३९

एकं धामार्गवं द्वे वा मानसे मृदितं पिबेत्
तच्छृतक्षीरजं सर्पिः साधितं वा फलादिभिः ४०
इति धामार्गवकल्पः
अथ क्ष्वेडकल्पः
क्ष्वेडोऽतिकटुतीक्ष्णोष्णः प्रगाढेषु प्रशस्यते
कुष्ठपाण्ड्वामयप्लीहशोफगुल्मगरादिषु ४१
पृथक् फलादिषट्कस्य क्वाथे मांसमनूपजम्
कोशातक्या समं सिद्धं तद्रसं लवणं पिबेत् ४२
फलादि पिप्पली तुल्यं सिद्धं क्ष्वेडरसेऽथवा
क्ष्वेडक्वाथं पिबेत्सिद्धं मिश्रमिक्षुरसेन वा ४३
इति क्ष्वेडकल्पः
अथ कुटजफलकल्पः
कौटजं सुकुमारेषु पित्तरक्तकफोदये
ज्वरे विसर्पे हृद्रोगे खुडे कुष्ठे च पूजितम् ४४
सर्षपाणां मधूकानां तोयेन लवणस्य वा
पाययेत्कौटजं बीजं युक्तं कृशरयाऽथवा ४५
सप्ताहं वाऽकदुग्धाक्तं तच्चूर्णं पाययेत्पृथक्
फलजीमूतकेक्ष्वाकुजीवन्तीजीवकोदकैः ४६
इति कुटजफलकल्पः
वमनौषधमुख्यानामिति कल्पदिगीरिता
बीजेनानेन मतिमानन्यान्यपि च कल्पयेत् ४७
इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुश्रीमद्वाग्भटविरचितायामष्टाङ्गहृदयसंहितायां
पञ्चमे कल्पसिद्धिस्थानेवमनकल्पो नाम प्रथमोऽध्यायः १

द्वितीयोऽध्यायः
अथातो विरेचनकल्पं व्याख्यास्यामः
इति ह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः
अथ त्रिवृच्छ्यामयोः कल्पः
कषायमधुरा रूक्षा विपाके कटुका त्रिवृत्
कफपित्तप्रशमनी रौक्ष्याच्चानिलकोपनी १

सेदानीमौषधैर्युक्ता वातपित्तकफापहैः
कल्पवैशेष्यमासाद्य जायते सर्वरोगजित् २
द्विधा ख्यातं च तन्मूलं श्यामं श्यामाऽरुणं त्रिवृत्
त्रिवृदाख्यं वरतरं निरपायं सुखं तयोः ३
सुकुमारे शिशौ वृद्धे मृदुकोष्ठे च तद्धितम्
मूर्च्छासम्मोहहृत्कण्ठकषण क्षणनप्रदम् ४
श्यामं तीक्ष्णाशुकारित्वादतस्तदपि शस्यते
क्रूरे कोष्ठे बहौ दोषे क्लेशक्षमिणि चातुरे ५
गम्भीरानुगतं श्लक्ष्णमतिर्यग्विसृतं च यत्
गृहीत्वा विसृजेत्काष्ठं त्वचं शुष्कां निधापयेत् ६
अथ काले ततश्चूर्णं किञ्चिन्नागरसैन्धवम्
वातामये पिबेदम्लैः पैत्ते साज्यसितामधु ७
क्षीरद्राक्षेक्षुकाश्मर्य स्वादुस्कन्धवरारसैः
कफामये पीलुरसमूत्रमद्याम्लकाञ्जिकैः ८
पञ्चकोलादिचूर्णैश्च युक्त्या युक्तं कफापहैः
त्रिवृत्कल्ककषायाभ्यां साधितः ससितो हिमः ९
मधुत्रिजातसंयुक्तो लेहो हृद्यं विरेचनम्
अजगन्धा तवक्षीरी विदारी शर्करा त्रिवृत् १०
चूर्णितं मधुसर्पिर्भ्यां लीढ्वा साधु विरिच्यते
सन्निपातज्वरस्तम्भपिपासादाहपीडितः ११
लिम्पेदन्तस्त्रिवृतया द्विधाकृत्वेक्षुगण्डिकाम्
एकीकृत्य च तत्स्विन्नं पुटपाकेन भक्षयेत् १२
भृङ्गैलाभ्यां समा नीली तैस्त्रिवृत्तैश्च शर्करा
चूर्णं फलरसक्षौद्रसक्तुभिस्तर्पणं पिबेत् १३
वातपित्तकफोत्थेषु रोगेष्वल्पानलेषु च
नरेषु सुकुमारेषु निरपायं विरेचनम् १४
विडङ्गतण्डुलवरायावशूककणास्त्रिवृत्
सर्वतोऽधेन तल्लीढं मध्वाज्येन गुडेन वा १५
गुल्मं प्लीहोदरं कासं हलीमकमरोचकम्
कफवातकृतांश्चान्यान् परिमार्ष्टि गदान् बहून् १६

विडङ्गपिप्पलीमूल त्रिफलाधान्यचित्रकान्
मरीचेन्द्रयवाजाजीपिप्पलीहस्तिपिप्पलद्यः १७
दीप्यकं पञ्चलवणं चूर्णितं कार्षिकं पृथक्
तिलतैलत्रिवृच्चूर्णभागौ चाष्टपलोन्मितौ १८
धात्रीफलरसप्रस्थांस्त्रीन् गुडार्धतुलान्वितान्
पक्त्वा मृद्वग्निना खादेत्ततो मात्रामयन्त्रणः १९
कुष्ठार्शःकामलागुल्म मेहोदरभगन्दरान्
ग्रहणीपाण्डुरोगांश्च हन्ति पुंसवनश्च सः २०
गुडः कल्याणको नाम सर्वेष्वृतुषु यौगिकः
व्योषत्रिजातकाम्भोदकृमिघ्नामलकैस्त्रिवृत् २१
सर्वैः समा समसिता क्षौद्रेण गुटिकाः कृताः
मूत्रकृच्छ्रज्वरच्छर्दिकासशोषभ्रमक्षये २२
तापे पाण्ड्वामयेऽल्पेऽग्नौ शस्ताः सर्वविषेषु च
अविपत्तिरयं योगः प्रशस्तः पित्तरोगिणाम् २३
त्रिवृता कौटजं बीजं पिप्पली विश्वभेषजम्
क्षौद्रद्राक्षारसोपेतं वर्षाकाले विरेचनम् २४
त्रिवृद्दुरालभामुस्त शर्करोदीच्यचन्दनम्
द्राक्षाम्बुना सयष्ट्याह्वसातलं जलदात्यये २५
त्रिवृतां चित्रकं पाठामजार्जी सरलं वचाम्
स्वर्णक्षीरीं च हेमन्ते चूर्णमुष्णाम्बुना पिबेत् २६
त्रिवृता शर्करातुल्या ग्रीष्मकाले विरेचनम्
त्रिवृत्त्रायन्तिहपुषासातला कटुरोहिणीः २७
स्वर्णक्षीरीं च सञ्चूर्ण्य गोमूत्रे भावयेत्त्र्यहम्
एष सर्वर्तुको योगः स्निग्धानां मलदोषहृत् २८
श्यामात्रिवृद्दुरालम्भाहस्ति पिप्पलिवत्सकम्
नीलिनीकटुकामुस्ताश्रेष्ठायुक्तं सुचूर्णितम् २९
रसाज्योष्णाम्बुभिः शस्तं रूक्षाणामपि सर्वदा
इति त्रिवृच्छ्यामयोः कल्पः
अथ राजवृक्षकल्पः
ज्वरहृद्रोगवातासृ गुदावर्तादिरोगिषु ३०

राजवृक्षोऽधिकं पथ्यो मृदुर्मधुरशीतलः
बाले वृद्धे क्षते क्षीणे सुकुमारे च मानवे ३१
योज्यो मृद्वनपायित्वाद्विशेषाच्चतुरङ्गुलः
फलकाले परिणतं फलं तस्य समाहरेत् ३२
तेषां गुणवतां भारं सिकतासु विनिक्षिपेत्
सप्तरात्रात्समुद्धृत्य शोषयेदातपे ततः ३३
ततो मज्ञानमुद्धृत्य शुचौ पात्रे निधापयेत्
द्राक्षारसेन तं दद्याद्दाहोदावर्तपीडिते ३४
चतुर्वर्षे सुखं बाले यावद्द्वादशवार्षिके
चतुरङ्गुलमज्ज्ञो वा कषायं पाययेद्धिमम् ३५
दधिमण्डसुरामण्डधात्रीफलरसैः पृथक्
सौवीरकेण वा युक्तं कल्केन त्रैवृतेन वा ३६
दन्तीकषाये तन्मज्ज्ञो गुडं जीर्णं च निक्षिपेत्
तमरिष्टं स्थितं मासं पाययेत् पक्षमेव वा ३७
इति राजवृक्षकल्पः
अथ तिल्वककल्पः
त्वचं तिल्वकमूलस्य त्यक्त्वाऽभ्यन्तरवल्कलम्
विशोष्य चूर्णयित्वा च द्वौ भागौ गालयेत्ततः ३८
रोध्रस्यैव कषायेण तृतीयं तेन भावयेत्
कषाये दशमूलस्य तं भागं भावितं पुनः ३९
शुष्कं चूर्णं पुनः कृत्वा ततः पाणितलं पिबेत्
मस्तुमूत्रसुरामण्डकोलधात्रीफलाम्बुभिः ४०
तिल्वकस्य कषायेण कल्केन च सशर्करः
सघृतः साधितो लेहः स च श्रेष्ठं विरेचनम् ४१
इति तिल्वकल्पः
अथ सुधाकल्पः
सुधा भिनत्ति दोषाणां महान्तमपि सञ्चयम्
आश्वेव कष्ठविभ्रंशान्नैव तां कल्पयेदतः ४२
मृदौ कोष्ठेऽबले बाले स्थविरे दीर्घरोगिणि
कल्प्या गुल्मोदरगरत्वग्रोगमधुमेहिषु ४३

पाण्डौ दूषीविषे शोफे दोषविभ्रान्तचेतसि
सा श्रेष्ठा कण्टकैस्तीक्ष्णैर्बहुभिश्च समाचिता ४४
द्विवर्षा वा त्रिवर्षा वा शिशिरान्ते विशेषतः
तां पाटयित्वा शस्त्रेण क्षीरमुद्धारयेत्ततः ४५
बिल्वादीनां बृहत्योर्वा क्वाथेन सममेकशः
मिश्रयित्वा सुधाक्षीरं ततोऽङ्गारेषु शोषयेत् ४६
पिबेत्कृत्वा तु गुटिकां मस्तुमूत्रसुरादिभिः
त्रिवृतादीन्नव वरां स्वर्णक्षीरीं ससातलाम् ४७
सप्ताहं स्नुक्पयः पीतान् रसेनाज्येन वा पिबेत्
तद्वद्व्योषोत्तमाकुम्भनिकुम्भाग्नीन् गुडाम्बुना ४८
इति सुधाकल्पः
अथ शङ्खिनीसप्तलयोः कल्पः
नातिशुष्कं फलं ग्राह्यं शङ्खिन्या निस्तुषीकृतम्
सप्तलायास्तथा मूलं ते तु तीक्ष्णविकाषिणी ४९
श्लेष्मामयोदरगरश्वयथ्वादिषु कल्पयेत्
अक्षमात्रं तयोः पिण्डं मदिरालवणान्वितम् ५०
हृद्रोगे वातकफजे तद्वद्गुल्मेऽपि योजयेत्
इति शङ्खिनीसप्तलयोः कल्पः
अथ दन्तीद्रवन्त्योः कल्पः
दन्तिदन्तस्थिरं स्थूलं मूलं दन्तीद्रवन्तिजम् ५१
आताम्रश्यावतीक्ष्णोष्णमाशुकारि विकाशि च
गुरु प्रकोपि वातस्य पित्तश्लेष्मविलायनम् ५२
तत्क्षौद्रपिप्पलीलिप्तं स्वेद्यं मृद्दर्भवेष्टितम्
शोष्यं मन्दातपेऽग्न्यर्कौ हतो ह्यस्य विकाशिताम् ५३
तत्पिबेन्मस्तु मदिरातक्रपीलुरसासवैः
अभिष्यण्णतनुर्गुल्मी प्रमेही जठरी गरी ५४
गोमृगाजरसैः पाण्डुः कृमिकोष्ठी भगन्दरी
सिद्धं तत्क्वाथकल्काभ्यां दशमूलरसेन च ५५
विसर्पविद्रध्यलजीकक्षादाहान् जयेद्घृतम्
तैलं तु गुल्ममेहार्शोविबन्धकफमारुतान् ५६

महास्नेहः शकृच्छुक्रवातसङ्गानिलव्यथाः
इति दन्तीद्रवन्त्योः कल्पः
विरेचने मुख्यतमा नवैते त्रिवृतादयः ५७
अथ हरीतकीकल्पः
हरीतकीमपि त्रिवृद्विधानेनोपकल्पयेत्
गुडस्याष्टपले पथ्याविंशतिः स्यात्पलं पलम् ५८
दन्तीचित्रकयोः कर्षौ पिप्पलीत्रिवृतोर्दश
प्रकल्प्य मोदकानेकं दशमे दशमेऽहनि ५९
उष्णाम्भोऽनुपिबेत्खादेत्तान् सर्वान्विधिनाऽमुना
एते निष्परिहाराः स्युः सर्वव्याधिनिबर्हणाः ६०
विशेषाद्ग्रहणीपाण्डुकण्डूकोठार्शसां हिताः
इति हरीतकीकल्पः
अल्पस्यापि महार्थत्वं प्रभूतस्याल्पकर्मताम् ६१
कुर्यात्संश्लेषविश्लेषकालसंस्कारयुक्तिभिः ६१॥१२
त्वक्केसराम्रात कदाडिमैला
सितोपलामाद्वि कमातुलुङ्गैः
मद्येन तैस्तैश्च मनोनुकूलै
र्युक्तानि देयानि विरेचनानि ६२॥१२
इति श्री वैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुश्रीमद्वाग्भटविरचितायामष्टाङ्गहृदयसंहितायां पञ्चमे कल्पसिद्धिस्थानेविरेचनकल्पो नाम द्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयोऽध्यायः

अथातो वमनविरेचनव्यापत्सिद्धिं व्याख्यास्यामः
इति ह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः
वमनं मृदुकोष्ठेन क्षुद्वताऽल्पकफेन वा
अतितीक्ष्णहिमस्तोकमजीर्णे दुर्बलेन वा १
पीतं प्रयात्यधस्तस्मिन्निष्टहानिर्मलोदयः
वामयेत्तं पुनः स्निग्धं स्मरन् पूर्वमतिक्रमम् २
अजीर्णिनः श्लेष्मवतो व्रजत्यूर्ध्वं विरेचनम्
अतितीक्ष्णोष्णलवणमहृद्यमतिभूरि वा ३

तत्र पूर्वोदिता व्यापत्सिद्धिश्च न तथाऽपि चेत्
आशये तिष्ठति ततस्तृतीयं नावचारयेत् ४
अन्यत्र सात्म्याद्धृद्याद्वा भेषजान्निरपायतः
अस्निग्धस्विन्नदेहस्य पुराणं रूक्षमौषधम् ५
दोषानुत्क्लेश्य निर्हतुमशक्तं जनयेद्गदान्
विभ्रंशं श्वयथुं हिध्मां तमसो दर्शनं तृषम् ६
पिण्डीकोद्वेष्टनं कण्डूमूर्वोः सादं विवर्णताम्
स्निग्धस्विन्नस्य वाऽत्यल्पं दीप्ताग्नेर्जीर्णमौषधम् ७
शीतैर्वा स्तब्धमामे वा समुत्क्लेश्याहरन्मलान्
तानेव जनयेद्रोगानयोगः सर्व एव सः ८
तं तैललवणाभ्यक्तं स्विन्नं प्रस्तरसङ्करैः
निरूढं जाङ्गलरसैर्भोजयित्वाऽनुवासयेत् ९
फलमागधिकादारुसिद्धतैलेन मात्रया
स्निग्धं वातहरैः स्नेहैः पुनस्तीक्ष्णेन शोधयेत् १०
बहुदोषस्य रूक्षस्य मन्दाग्नेरल्पमौषधम्
सोदावर्तस्य चोत्क्लेश्य दोषान् मार्गान् निरुध्य तैः ११
भृशमाध्मापयेन्नाभिं पृष्ठपार्श्वशिरोरुजम्
श्वासं विण्मूत्रवातानां सङ्गं कुर्याच्च दारुणम् १२
अभ्यङ्गस्वेदवर्त्यादि सनिरूहानुवासनम्
उदावर्तहरं सर्वं कर्माध्मातस्य शस्यते १३
पञ्चमूल यवक्षार वचाभूतिकसैन्धवैः
यवागूः सुकृता शूलविबन्धानाहनाशनी १४
पिप्पलीदाडिमक्षारहिङ्गु शुण्ठ्यम्लवेतसान्
ससैन्धवान् पिबेन्मद्यैः सर्पिषोष्णोदकेन वा १५
प्रवाहिकापरिस्राव वेदनापरिकर्तने
पीतौषधस्य वेगानां निग्रहान्मारुतादयः १६
कुपिता हृदयं गत्वा घोरं कुर्वन्ति हृद्ग्रहम्
हिध्मापार्श्वरुजाकासदैन्यलालाक्षिविभ्रमैः १७
जिह्वां खादति निःसंज्ञो दन्तान् कटकटाययन्
न गच्छेद्विभ्रमं तत्र वामयेदाशु तं भिषक् १८

मधुरैः पित्तमूर्च्छार्तं कटुभिः कफमूर्च्छितम्
पाचनीयैस्ततश्चास्य दोषशेषं विपाचयेत् १९
कायाग्निं च बलं चास्य क्रमेणाभिप्रवर्धयेत्
पवनेनातिवमतो हृदयं यस्य पीड्यते २०
तस्मै स्निग्धाम्ललवणान् दद्यात्पित्तकफेऽन्यथा
पीतौषधस्य वेगानां निग्रहेण कफेन वा २१
रुद्धोऽति वा विशुद्धस्य गृह्णात्यङ्गानि मारुतः
स्तम्भवेपथुनिस्तोद सादोद्वेष्टार्तिभेदनैः २२
तत्र वातहरं सर्वं स्नेहस्वेदादि शस्यते
बहुतीक्ष्णं क्षुधार्तस्य मृदुकोष्ठस्य भेषजम् २३
हृत्वाऽशु विट्पित्तकफान् धातूनास्रावयेद्द्रवान्
तत्रातियोगे मधुरैः शेषमौषधमुल्लिखेत् २४
योज्योऽति वमने रेको विरेके वमनं मृदु
परिषेकावगाहाद्यैः सुशीतैः स्तम्भयेच्च तम् २५
अञ्जनं चन्दनोशीरमजासृक्शर्करोदकम्
लाजचूर्णैः पिबेन्मन्थमतियोगहरं परम् २६
वमनस्यातियोगे तु शीताम्बुपरिषेचितः
पिबेत्फलरसैर्मन्थं सघृतक्षौद्रशर्करम् २७
सोद्गारायां भृशं छर्द्यां मूर्वाया धान्यमुस्तयोः
समधूकाञ्जनं चूर्णं लेहयेन्मधुसंयुतम् २८
वमतोऽन्त प्रविष्टायां जिह्वायां कवलग्रहाः
स्निग्धाम्ललवणा हृद्या यूषमांसरसा हिताः २९
फलान्यम्लानि खादेयुस्तस्य चान्येऽग्रतो नराः
निःसृतां तु तिलद्राक्षाकल्कलिप्तां प्रवेशयेत् ३०
वाग्ग्रहानिलरोगेषु घृतमांसोपसाधिताम्
यवागूं तनुकां दद्यात्स्नेहस्वेदौ च कालवित् ३१
अतियोगाच्च भैषज्यं जीवं हरति शोणितम्
तज्जीवादानमित्युक्तमादत्ते जीवितं यतः ३२
शुने काकाय वा दद्यात्तेनान्नमसृजा सह
भुक्तेऽभुक्ते वदेज्जीवं पित्तं वा भेषजेरितम् ३३